

ності праці, своєчасно виплачувати заробітну плату та створити нормальні умови праці для робітників.

По-друге, елементи даної моделі (соціо-еколого-економічного середовища) є взаємопов'язані між собою. Так, умови соціального середовища впливають на екологічні та економічні аспекти; екологічна сфера в свою чергу певною мірою визначає умови формування соціального та економічного середовищ, та економічні умови є важливими при збалансуванні інтересів двох інших сфер.

По-третє, всі три групи умов є взаємодоповнюваними. Тобто без будь-якої однієї з них неможливо забезпечити раціональне формування, відтворення та ефективне використання людського потенціалу.

По-четверте, елементи даного середовища взаємоузгоджені у просторі і часі, тобто розвиток людського капіталу господарства відбувається за рахунок одночасної дії трьох груп умов: соціальних, екологічних та економічних.

Вище описані умови формування, використання і відтворення людського капіталу є рівнозначно як для аграрного виробництва, так і для працівника.

Враховуючи відносну рівнозначність виокремлених середовищ на сучасному етапі визначаємо соціальне середовище як первинне. Однією з основних цілей реформування аграрного сектора держави, трансформаційних процесів в економіці є забезпечення розвитку соціальної сфери села.

ІV. Висновок. Підвищення рівня життя сільських жителів є важливим кроком до відродження сільських територій та аграрного виробництва, і тим самим для забезпечення

продовольчої безпеки держави. Оскільки, передусім, сільське населення є джерелом формування важливого ресурсу агроформувань – людського капіталу, від діяльності та ініціативності якого значною мірою залежить успішність та ефективність становлення та розвитку сільськогосподарських підприємств, сільського господарства та сільських територій загалом.

1. *Баланюк І. Ф.* Розвиток господарств населення та агроформувань у регіоні / І. Ф. Баланюк // Регіональні проблеми розвитку агропромислового комплексу: зб. наук. доп. – Львів: Львівська обласна спілка економістів України, Львівський національний аграрний університет, 2009. – С. 43–54.

2. *Бутко М.* Генезис соціальної відповідальності бізнесу та її становлення в Україні / М. Бутко, М. Мурашко // Економіка України. – 2009. – № 7. – С. 74–78.

3. *Геєць В. М.* Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / В. М. Геєць. – К.: Світослід, 2003. – 438 с.

4. *Гришнова О. А.* Людський розвиток в системі пріоритетів регіональної соціально-економічної політики / О. А. Гришнова // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Економіка. – 2007. – Вип. 4. – С. 23–29.

5. *Лібанова Е.* Ціннісні орієнтації та соціальні реалії українського суспільства / Е. Лібанова // Економіка України. – 2008. – № 10. – С. 120–124.

6. *Лісовий А. В.* Державне регулювання розвитку сільських територій / А. В. Лісовий // Економіка АПК. – 2009. – № 8. – С. 117–122.

7. *Романюк М. Д.* Міграції населення Галичини: регіональний аспект, сучасні тенденції / М. Д. Романюк, Т. М. Романюк // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Економіка. – 2007. – Вип. 4. – С. 16–22.

The basic socio-economic problems of development of agricultural enterprises are reflected in rural territories of region of Carpathians. The analysis of factors which influence on the socio-economic indexes of development of agricultural enterprises is carried out. Grounded directions of decision of problems of becoming of agricultural enterprises.

УДК 346.61:331.231

Купчак В. Р.

РЕГІОНАЛЬНА ДЕРЖАВНА ЦІНОВА ТА ТАРИФНА ПОЛІТИКА: СУТЬ І ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ

У статті запропоновано суть та принципи формування тарифної політики з позицій держави та природних монополій.

Ключові слова: тарифна політика, цінова політика, держава, природні монополії, витрати, капітал, споживач.

І. Вступ. Найважливішими економічними категоріями ринкових відносин є ціни, ціноут-

ворення і цінова політика. Ціни і ціноутворення є ключовими категоріями, що характеризують кількісні відносини при здійсненні купівлі-продажу.

В області цінової і тарифної політики важливу роль відіграє держава. Її значення особливо велике для тих сфер економіки, продукція і послуги яких безпосередньо впливають на життєвий рівень населення, розвиток інших

галузей економіки. Тарифна і цінова політика держави, виступаючи ефективним інструментом її економічної політики, повинна створювати умови для мінімізації інфляції, економічного і соціального захисту населення, розвитку ринкових відносин, чесної і соціально спрямованої конкуренції, безпечної і передбаченої вільної фінансової діяльності.

Державна політика виявляється в регулюванні цін і тарифів на ті види продукції і послуг, які утворюють каркас системи цін. Це ціни і тарифи на енергоносії, послуги транспорту, зв'язку, ЖКГ та інші, які здійснюють визначальний вплив на всю економіку країни. В економічній літературі роль держави в процесах ціноутворення визначається неоднозначно, іноді дається завищена оцінка товарно-грошовим відносинам в питаннях встановлення цін і тарифів [1]. Важко погодитися з думкою тих прихильників радикального курсу реформ у відношенні політики державного контролю і регулювання тарифів, які відкидають методи їх прямого державного регулювання. Заперечення можливої участі держави в регулюванні тарифів пояснюється ототожненням таких та-

рифів з директивними плановими цінами. Але загальним можна вважати те, що у формуванні і того, і іншого тарифу бере участь держава, але директивна планова ціна встановлювалася на основі плану у відриві від ринку і конкуренції, а регульований тариф (ціна) – на врахуванні ринкових чинників, що і зумовлює їх принципову відмінність.

II. Постановка завдання. З усієї великої кількості спеціальної літератури і публікацій, кількість фундаментальних досліджень методів державного регулювання в ринкових умовах достатньо обмежена. Існуючі наукові джерела дають лише уявлення про набір методів, які застосовуються державою в регулюванні тільки цін на товари, і детально не розкривають особливості регулювання тарифів на послуги [2]. В інших наукових роботах, присвячених проблемі ціноутворення, відсутні матеріали про роль нормативно-правового забезпечення цінової і тарифної політики держави, екологічної політики в частині тарифів, податків і платежів [3].

Якщо пряме державне регулювання цін і тарифів є адміністративним втручанням державних органів влади в їх встановлення, то непряме регулювання здійснюється з допомогою дії на обсяг товарної пропозиції і ринковий попит, шляхом управління доходами населення, регулювання податків тощо.

У процесі державного регулювання цін і тарифів, встановлення їх на рівні вище або нижче за ринкові, може виникнути порушення наявної рівноваги між попитом і пропозицією. Необхідною умовою вибору методів оптимального регулювання є визначення величини дотацій (субсидій) з бюджету, що забезпечують досягнення ринкової рівноваги [3].

III. Результати. Ступінь впливу дотацій на ринкову рівновагу між попитом і пропозицією характеризується графіком на рис. 1 (а, б).

Як видно з графіка, початковий стан ринку, що визначається кривими попиту D і пропозиції S , відповідає рівноважній ціні P_0 і об'єму попиту-пропо-

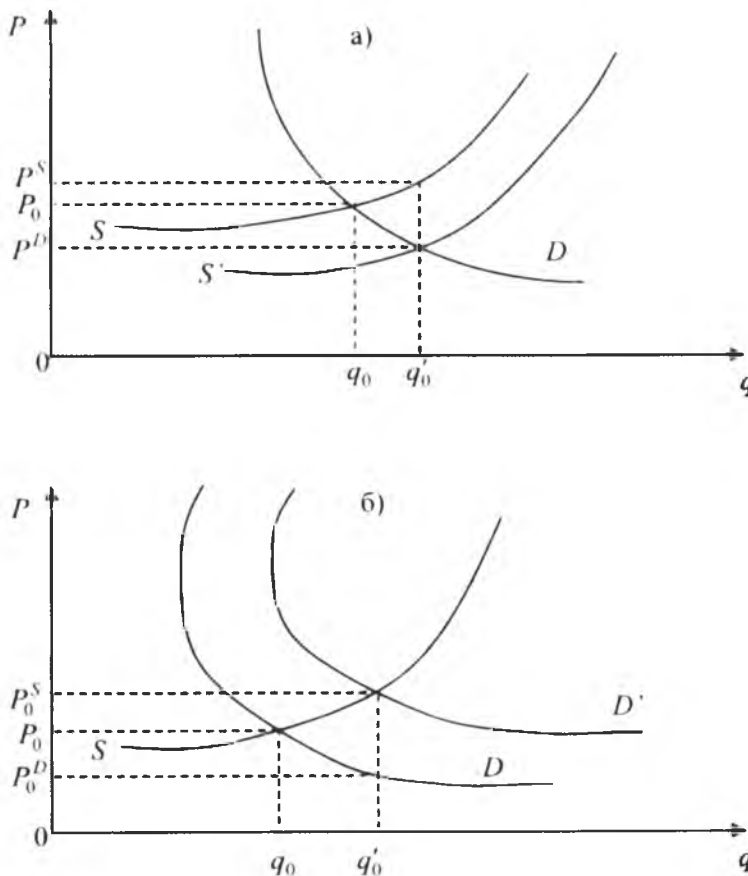

Рис. 1. Графік впливу дотацій на ринкову рівновагу:
 а) дотації виробникам; б) дотації споживачам

ції q_0 . У цілях збільшення споживання уряд вводить дотації виробникам у вигляді відшкодування частки t ціни товару.

Тепер частина ціни виробників, що визначається їх функцією пропозиції $P = S(q)$, оплачується урядом. У результаті той самий об'єм q пропонуватиметься виробникам при меншій ціні продажів $P_0^D = (1 - t)P_0^S$, що рівносильне формуванню нової функції пропозиції $S(q) = (1 - t)S(q)$. Новий рівноважний стан ринку характеризується меншою ціною продажів $P_0^{D'} < P_0^D$, більшим об'ємом попиту-пропозиції $q_0' > q_0$.

Від співвідношення еластичності попиту і пропозиції залежить одержувач вигоди. Якщо попит більш еластичний, ніж пропозиція, то по відношенню до початкової рівноважної ціни P_0 ціна споживача P_0^D дещо зменшиться, а ціна виробника P_0^S , яку дотації роблять вигідною, істотно зростає. Виграш у ціні одержують, в основному, виробники.

Якщо ж пропозиція відносно еластичніша від попиту, то дотації виробникам сильніше впливають на зниження ціни споживачів P_0^D , чим підвищують ціну виробників P_0^S . Виграють, в основному, споживачі за рахунок зниження ціни товару. Більш точно, при відомих коефіцієнтах цінової еластичності попиту E_D і пропозиції E_S і частці дотації t в ціні виробників (у виручці) мають місце наступні співвідношення.

Рівень відносного зниження ринкової ціни (ціни продажів) розраховується за формулою:

$$\frac{P_0^S - P_0}{P_0} = \frac{t}{1 - t + \frac{E_S}{E_D}}$$

Рівень відносного збільшення ціни, виручки виробників, включаючи дотації, розраховується за формулою:

$$\frac{P_0 - P_0^D}{P_0} = \frac{t \frac{E_S}{E_D}}{1 - t + \frac{E_S}{E_D}}$$

На рис. 1 вплив дотацій виробникам і субсидії споживачам показано «в чистому вигляді», так неначебто всі виробники і всі споживачі одержували допомогу. Насправді дотуються, як правило, виробники, що працюють збитково, а субсидуються тільки малозабезпечені споживачі (населення).

Для ефективності дії на економіку країни державна тарифна і цінова політика повинна

ґрунтуватися на наукових принципах, які ігноруються регулюючими органами. Такими принципами можуть бути утилітаризм, егалітаризм, справедливість за Роулсом і ринковий підхід до справедливості.

Справедливість в державній політиці, за Роулсом, означає такий принцип розподілу матеріальних благ в суспільстві, при якому малозабезпеченим групам населення надається можлива максимальна корисність від отримання благ.

Ринковий підхід до справедливості у сфері тарифоутворення і ціноутворення припускає, що економічна справедливість встановлюється безпосередньо самим ринком.

Разом із державною ціновою і тарифною політикою існує політика підприємств у сфері встановлення тарифів і цін. У ринкових умовах така політика виступає важливим елементом тактичної і стратегічної діяльності господарюючого суб'єкта. Тарифна і цінова політика підприємства представляє його діяльність у визначенні, підтримці і зміні тарифів (цін) на послуги, товари і спрямована на досягнення економічних цілей і задач.

Тактичний аспекти тарифної (ціною) політики підприємства містить у собі заходи поточного і разового характеру, спрямовані на усунення деформації через зміни кон'юнктури ринку, помилок управлінського персоналу тощо. Стратегічні аспекти тарифної (ціною) політики включають довготривалі заходи щодо усунення і зміни тарифів (цін). Дані заходи спрямовані на регулювання діяльності всієї виробничої і збутової сфери підприємства, підтримку конкурентоспроможності послуг і виготовленої продукції.

Необхідною умовою проведення ефективної тарифної політики є оптимальне поєднання тактичних і стратегічних аспектів тарифної політики, врахування галузевих особливостей господарюючих суб'єктів.

В окремих сферах господарської діяльності на формування тарифної політики здійснюють вплив умови вільної конкуренції, існування залежності економії витрат від зростання масштабів виробництва, соціальна значущість продукції і послуг. Такі галузі економіки відносяться до природних монополій, які відрізняються унікальними властивостями і відіграють важливу роль в економіці країни.

В окремих літературних джерелах поняття «природна монополія» означає використання

рідкісного невідтворного природного ресурсу [4]. Природну монополію характеризують також як галузь, у якій “особливо чітко виражена економія, зумовлена зростанням масштабів виробництва” [5]. Вважають, що природні монополії існують у галузях, які виробляють рідкісні метали та інші елементи виробництва, а також у важливих і стратегічних галузях, контроль над якими має здійснюватися з боку держави [6]. Економічна енциклопедія [7] визначає природну монополію як галузь, у якій яскраво виражена економія від зростання масштабів виробництва, а конкуренція нездійснена, утруднена або незастосовувана; галузь, у якій довготермінові середні витрати мінімальні за умови, що одна фірма обслуговує весь ринок.

Згідно із Законом України “Про природні монополії” [8] природна монополія визначається як стан товарного ринку, при якому задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв’язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляються суб’єктами природних монополій, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами (послугами), у зв’язку з чим попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на ці товари (послуги), ніж попит на інші товари (послуги) [8].

Проведене дослідження на основі аналізу цілої низки робіт [1-6] дозволило зробити висновки, що для здійснення гнучкої тарифної політики потрібне більш глибоке знання механізмів функціонування природних монополій в умовах ринкових відносин.

Сучасне визначення суті природної монополії ширше за традиційне поняття, що зумовлено істотними змінами в економіці, її глобалізацією. Сьогоднішні поняття таких монополій охоплюють як однопродуктову, так і багатодуктову природну монополію. В основі визначення природної монополії лежить поняття субадитивності витрат, що означає в даному випадку наступне: поєднання виробництва різних видів продукції (послуг) забезпечує менші витрати, ніж при роздільному їх виробництві. З’явилися поняття природних локальних монополій у сфері житлово-комунальних господарств, енергетичних систем і т. д.

Такі види монополій відносяться до природних тому, що в них вхідні бар’єри для інвес-

тицій ґрунтуються на особливостях технологій, що відображають закони природи, а не основані на правах власності або урядових ліцензіях. У той же час розосередження такого виробництва на декількох підприємствах економічно недоцільне, оскільки призводить до зростання витрат виробництва. Прикладом доцільності існування природних монополій може бути трубопровідний транспорт (нафти, природного газу).

Здійснюючи економічне регулювання природними монополіями, держава повинна впроваджувати ринкові, конкурентні відносини в тих секторах, де це можливо, щоб забезпечити інвестиційну привабливість виробництва. Рівень витрат виробництва повинен мінімізуватися, а ціни визначатися на основі граничних витрат. При цьому необхідно дотримувати баланс між інтересами споживачів, які бажають низьких тарифів, економічною життєздатністю виробника та інвесторів, що сподіваються на отримання високих дивідендів.

Завдання державного регулювання полягають в тому, щоб забезпечити ефективний розподіл ресурсів на тих ринках, де функціонують природні монополії. Для цього необхідно дотримуватись наступних правил регулювання природних монополій: тарифи (ціни) повинні бути максимально наближені до граничних витрат, чисті доходи повинні забезпечити тільки нормальну норму прибутку, виробництво повинно бути ефективним.

Дослідження показують, що варіантами цінового регулювання природних монополій можуть бути:

- ефективне ціноутворення;
- пікове ціноутворення;
- справедливе ціноутворення;
- встановлення граничних цін;
- встановлення нормативів рентабельності;
- встановлення віддачі на капітал.

Ефективне ціноутворення означає встановлення ціни на рівні витрат виробництва, що повинне імітувати умови рівноваги для досконалої конкуренції. Проте цей варіант має недолік, який полягає в тому, що через субадитивність витрат природного монополіста крива природних витрат буде розташована нижче за криву граничних витрат при всіх обсягах випуску, а ціна, рівна граничним витратам, також виявиться нижча за середні витрати виробництва. Все це призводить до збитків природного монополіста і необхідності його субсидування з боку держави.

Пікове ціноутворення застосовується тоді, коли наявні дві умови: значне коливання попиту в часі і неможливість зберігання продукції. Воно припускає використання цінової дискримінації по відношенню до споживачів. Використання пікового ціноутворення, при якому більш високі ціни (тарифи) в період пікового попиту чергують з низькими цінами (тарифами) в інші періоди, дозволяє зменшити привабливість споживання в пікові періоди і заохочувати споживання у позапікові, що покращує використання виробничих потужностей в часі. Коли рівень споживання послуг досягає межі потужності підприємства, ціна встановлюється на рівні довгострокових середніх витрат, тобто постійні витрати оплачуються споживачами в період піку. Це правомірно, оскільки насправді додаткові потужності потрібні тільки в період пікового навантаження устаткування для тих додаткових споживачів, які збільшують попит в подібні періоди часу. Так, пікове ціноутворення означало б, що тарифи на природний газ повинні бути вищі зимою, ніж влітку.

При варіанті соціально-справедливого ціноутворення принципом встановлення ціни є максимізація споживацького виграшу за умови беззбиткової діяльності природної монополії, тобто відбувається встановлення ціни на рівні середніх витрат. У цьому випадку природний монополіст не одержує економічного прибутку, але і не зазнає збитків, немає необхідності виплати субсидій. Проте, відсутність прибутку робить неможливим розширене відтворення. Крім того, відсутність прозорої інформації про рівень витрат створює стимул до їх завищення.

Ціноутворення з нормальним прибутком означає, що держава визначає для природного монополіста норму рентабельності до суми витрат. Але тут виникають проблеми з правильною оцінкою рівня нормальної прибутковості. Оскільки функції попиту і витрат постійно змінюються, у тому числі внаслідок політики в даній галузі, що проводиться державою, регульована ціна також вимагає постійного коректування. Монополіст перестає мінімізувати свої витрати, що знижує ефективність виробництва і результати регулювання цін.

Негативні наслідки ціноутворення з нормальним прибутком теоретично можна знизити шляхом встановлення граничної ціни, яка вища за середні витрати.

Даний метод регулювання природних монополій є одним із найбільш багатообіцяючих з погляду ефективності використання ресурсів.

На відміну від розглянутих вище способів ціноутворення, природний монополіст володіє більшою свободою у визначенні ціни і обсягу товарів (послуг), що поставляються.

В цьому випадку має значення не структура витрат природного монополіста, які тепер немає необхідності перевіряти, а рівень граничної ціни. Весь додатковий прибуток, що з'являється внаслідок вдосконалення технології або організації виробництва, залишається у підприємства, тому в нього тепер є сильний стимул мінімізувати витрати і використовувати оптимальне співвідношення виробничих чинників.

IV. Висновки. Узагальнимо характеристику регулювання цін за допомогою встановлення верхньої межі в плані посилення стимулів регульованої фірми.

По-перше, дана схема стимулює нововведення і інновації, що знижують витрати. По-друге, виробництво здійснюється з використанням найбільш економічної (в плані витрат) технології. По-третє, виключається або мінімізується збиток, пов'язаний із функціонуванням регульованої природної монополії. По-четверте, створюються стимули для ефективної диверсифікації діяльності на нових ринках. По-п'яте, природна монополія надає правдиву інформацію про витрати.

З іншого боку, немає механізму, за допомогою якого економічні вигоди можна б було передати споживачу. Крім того, існує ціла низка методологічних проблем. Якщо встановлюється дуже висока ціна щодо досяжних рівнів витрат, виникає надприбуток. Якщо ціна дуже низька, не буде засобів на розвиток виробництва. Визначення межі між цими двома випадками може вимагати отримання надзвичайно докладної інформації, велику частину якої повинна зібрати знову-таки регульована фірма, яка зацікавлена надавати не цілком об'єктивну інформацію.

У природних монополіях пряме або непряме регулювання цін може бути замінено контролем над нормою віддачі на капітал. На думку фахівців, встановлення максимальної норми прибутковості в порівнянні з нерегульованими галузями призводить до зниження ціни і зростання обсягу продажів. З погляду суспільства, обмеження норми прибутковості імітує дію механізму конкуренції і дозволяє встановити ціну, достатньо близьку до граничних витрат, щоб виключити субсидування галузі. Процедура встановлення ціни (тарифу) полягає в

тому, що природний монополіст розраховує виручку, поточні витрати, застосований основний капітал, його ціну за певний (еталонний) період і все представляє для узгодження до державного органу. Сторони можуть або обговорити відмінності в позиціях і дійти згоди, або передати матеріали на розгляд адміністративного суду, який виносить ухвалу про рівень прибутковості для розрахунку тарифу.

Однак зарубіжна практика використання даної системи регулювання цін виявила низку недоліків. Перш за все вони пов'язані з тривалими і дорогими судовими процесами, політизованістю і лобістським тиском з боку природних монополій. Крім того, природні монополії здатні перенести зростання витрат в ціни і, як і раніше, одержувати необхідну прибутковість. Присутня складність в об'єктивному визначенні основного капіталу, який має вирішальне значення для встановлення заданої прибутковості.

Таким чином, розглянуті варіанти регулювання цін (тарифів) в природних монополіях мають не тільки позитивні, але і й слабкі сторони, негативний вплив яких в умовах вітчизняної економіки посилюється недосконалістю законодавчої і інституційної бази, процесами

реструктуризації галузей і т. п. Для створення компактної і керованої сфери регулювання цін в природних монополіях необхідно враховувати їх унікальну специфіку, особливості кожної галузі і міжнародний досвід тарифоутворення.

1. Хикс Р. Дж. Стоимость капитала / [общ. ред. Р. М. Энтова] ; пер. с англ. – М. : Изд-во « Прогресс », 1993. – 488 с.

2. Сергеев И. В. Экономика предприятия / И. В. Сергеев. – М. : Финансы и статистика, 1998. – 304 с.

3. Цены и ценообразование : [учебник для вузов] / [под ред. В. Е. Есипова]. – СПб. : Интер, 1999. – 464 с.

4. Экономика и бизнес. Теория и практика предпринимательства / [под. ред. В. Д. Камаева]. – М. : Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1993. – 434 с.

5. Макконел К. Р. Экономикс : принципы, проблемы, политика / К. Р. Макконел, С. Л. Брю. – М. : Туран, 1992. – 800 с.

6. Гальчинський А. С. Основи економічних знань : навчальний посібник / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. – К. : Вища школа, 1999. – 543 с.

7. Економічна енциклопедія : У трьох томах. Т. 2. / [Відп. редактор С. В. Мочерний]. – К. : Видавничий центр "Академія", 2001. – 483 с.

8. Закон України "Про природні монополії". [Електронний ресурс]. // <http://zakon1.rada.gov.ua/>.

The article considers the nature and principles of the tariff policy of state position and natural monopolies.

УДК 330.(469)

*Isabel.V. V., Carlos R. V.
Изабель Вієра, Карлос Вієра*

DETERMINANTS AND PROJECTIONS OF DEMAND FOR HIGHER EDUCATION IN PORTUGAL ВИЗНАЧНИКИ ТА ПРОГНОЗИ ПОПИТУ НА ВИЩУ ОСВІТУ В ПОРТУГАЛІЇ

Place the abstract of you Article This paper formulates a model of demand for higher education in Portugal considering a wide range of demographic, economic, social and institutional explanatory variables. The estimation results suggest that the number of applicants reacts positively to demographic trends, graduation rates at secondary education, female participation, compulsory schooling and the recent Bologna process. Demand reacts negatively to the existence of tuition fees and to unemployment rates. Within an adverse demographic and economic context, forecasts of demand for the next two decades suggest the need to increase participation rates, to avoid funding problems in the higher education system and increase long-term economic development prospects.

JEL codes: I20; I22, I28

Key Words: *demand for higher education; determinants of university participation; applications forecasting.*

After half a century of dictatorship, when access to higher education was restricted to a handful of students from the social and economic elite, Portugal experienced a massive educational expansion in the last quarter of the twentieth-century. In this period, the country displayed the highest OECD growth rate of university enrolments, with an annual compound rate close to 6 percent and an almost sevenfold increase in the number of applications. However, by the mid 1990s, the total number of applicants fell around 40 percent, and has since followed a wobbly downward trend. As shown below, demographic factors have been important but cannot fully explain the Portuguese demand for higher